

QASHQADARYO VOHASIDA JAMOALASHTIRISH SIYOSATI VA UNING OQIBATLARI

Qarshi davlat universiteti doktoranti
Ro‘ziboyev Dilshod A‘zam o‘g‘li

Annotatsiya: Mazkur maqolada Qashqadaryo vohasida jamolashtirish natijasida chorva mollarining sonining keskin qisqarib ketishi, yem-xashak jamg‘arish rejalarining bajarilmaganligi oqibatida chorva mollarining nobud bo‘lishi, shuningdek chorvadorlarning majburan jamolashtirishga qo‘shilishi bilan bog‘liq masalalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: ish hayvonlari, kambag‘al-batraklar, “boshboshdoqlik”, “Qoraqum” qorako‘lchilik sovxozi, “yot unsurlar”.

O‘zbekiston SSR tashkil etilgan vaqtda 1924-1925 yillarda mintaqada chorvachilik qiyin ahvolda bo‘lib, jumladan, qorako‘l qo‘ylarining soni 600-700 boshga tushib, qorako‘l teri ishlab chiqarish va uning eksporti keskin kamaygan⁹. 1927 yilning chorvachilik uchun ob-havoning noqulay kelishi tufayli xo‘jaliklar qiyin ahvolda qolgan. Qurg‘oqchilik davrida yaylovlarda o‘tloq yo‘qligi sababli yilning may va iyun oylaridan boshlab Beshkent va Koson tumalaridagi cho‘ponlar qo‘ylarini boshqa hududlarga sero‘t yaylovlarga olib borib boqildi. Cho‘ponlar qo‘ylarini Kitob, Shahrisabz, Chiroqchi, Samarqand, Surxondaryo hududlari yaylovlariga olib borib boqishgan. Qolaversa, yem-xashak tanqisligi, qo‘ylar orasida teri va o‘pka kasalligi tufayli ko‘plab qo‘ylar nobud bo‘lgan. Umuman, 1924-1925 yillarda Qashqadaryo viloyatida jami 74200 bosh qo‘y nobud bo‘lib, 50000 bosh Koson tumaniga, 12000 bosh Chiroqchi, 8000 bosh G‘uzor, 3600 bosh Tangriharam (Dehqonobod) tumani hisobiga to‘g‘ri kelgan¹⁰. Qashqadaryo viloyatida yer-suv islohoti va undan keyingi yillarda amalga oshirilgan jamolashtirish siyosati natijasida 1217 ta yirik xo‘jaliklar va 972 ta quloq xo‘jaliklari tugatilgan¹¹. Ulardan 339 tasi (42 foiz) yirik yer egalari, 195 tasi (24 foiz) amaldorlar, 174 tasi (21 foiz) din peshvolari, 53 tasi (6 foiz) savdogarlar, 41 tasi (5 foiz) ijarachilar edi. Mulkdorlardan 1001 bosh ot, 1194 bosh ish hayvonlari, 274 bosh tuya tortib olingan. Umuman, mulkdorlardan 25082 gektar suvli va 7000 gektar lalmi yerlar 7175 nafar kambag‘al-batraklarga bo‘lib berilgan¹². Demak, sovet davlati jamolashtirish natijasida xalqdan juda katta miqdordagi yer maydonlari va mol-mulklarini hech bir to‘lovlarsiz talonchilik yo‘li bilan tortib olgan. Shu davrda ya‘ni 1928-yilning 26-noyabrida Koson tumanida chorvachilikka ixtisoslashgan “Muborak” sovxozi tashkil qilinadi¹³. Sovxoz “Qoraqum” hamda “Qizilqum” cho‘llarining janubiy chegarasidagi “O‘rtacho‘l” yaylovida joylashgan edi. Xo‘jalikning chorva mollari Sardor Jabi, Hayit Navbatov, Niyozxon Budiyev

⁹ Всесоюзный научно-исследовательский институт каракулеводства. – М.,1975. – С. 8-10.

¹⁰ O‘zMA, R-91-fond, 2-ro‘yxat, 160- ish, 315-343-varaqlar

¹¹ Qashqadaryo viloyat davlat arxivi, 81-fond, 2-ro‘yxat, 112-ish, 229-varaq

¹² Подготовка условий сплашной коллективизации в Узбекистане (1927-1929 гг.). С. 99-100.

¹³ 50 лет Всесоюзному научно-исследовательскому институту каракулеводства (Исторический очерк). – Ташкент.: Фан,1980. –С.4

kabi boylarning qo'y podalari hisobiga shakllantirilgan. Bundan tashqari Choriqul boydan jamoalashtirish natijasida 1200 bosh qo'y tortib olingan¹⁴. Demak, chorvachilik sohasida ham sovet xo'jaliklarini shakllantirishda xususiy shaxslar mulkini tortib olishdan foydalanilgan. Sovet hukumati 1930 yilga keng xalq ommasining sotsializm tomonga o'tishidagi hal qiluvchi yil sifatida qaradi. Buni chorvachilik mahsulotlari yetishtirishi misolida ham ko'rish mumkin. 1929-yili viloyatda 722460 dona qorako'l teri davlatga topshirilgan bo'lsa¹⁵, 1930-yili 944778 dona teri topshirildi¹⁶. Demak, raqamlar tahlili shundan dalolat beradi-ki, oddiy kambag'al-batraklar va o'rtahol dehqonlar orasida sovet hukumati tomonidan olib borilgan targ'ibot ishlari ular foydasiga vaziyatning o'zgarishiga olib kelgan. 1931-1933-yillari "Muborak" sovxozidan "Nishon", "Qoraqum", "Tallimarjon", "Ko'kdala", "Qizil chorvador", "Kirov" nomli, "Qarnob", "Ulus" va "G'uzor" kabi chorvachilik xo'jaliklari ajralib chiqdi. Chorvachilik xo'jaliklarining ham iqtisodiy ahvoli og'ir edi. Shu bois ular davlat rejasini bajara olmagan. Masalan, Beshkent qo'ychilik shirkati rejadagi 25 ming dona qorako'l terisi o'rniga 19416 dona qorako'l teri yetishtirgan¹⁷. Tayyorlangan qorako'l terilarining sifati ham talabga javob bermadi¹⁸.

Chorvachilik sovxozlarida "boshboshdoqlik" hukm surar edi. Chorva mollarini hisob-kitob qilish ishlarining yuritilmasligi oqibatida o'zboshimchalik bilan so'yish, o'g'rilik avj olgan edi. Masalan, Dehqonobod tuman xo'jaliklarida 1931-yil iyun oyida 1563 bosh qo'y o'g'irlab ketilgan. Chorva mollarini xo'jalikdan xo'jalikka o'tkazishda hujjatlashtirish ishlari yuritilmaganligi bois ko'p qo'ylar yo'q bo'lib ketgan¹⁹. Umuman, bu davrda turli sabablarga ko'ra chorva mollari soni qisqarib borgan. Sovet hukumati chorva sonini ko'paytirish, ularga yem-xashak tayyorlash ishlarini yaxshilash borasida hali yetarli tajribaga ega emas edi. 1937-yil qurg'oqchilik kelganligi tufayli, chorvachilik jiddiy zarar ko'rgan. Shu yili yaylovlarda o't o'smaganligi tufayli qo'ylarni boqish ancha qiyinlashgan. Masalan, "Muborak" sovxozida 1937-yilda 1500 boshga yaqin qo'ylar qirilib ketgan. Chiroqchi tumanidagi Sho'rquduq, Kichikbuloq, Torjilg'a qishloq hududlaridagi mazkur yaylov yerlar sovxoz qo'ylari uchun foydalanishga berildi. Torjilg'a yerlarida 56 ming bosh, Sho'rquduqda 41 ming bosh qo'y boqilgan²⁰. Shu yo'l bilan chorva sonini saqlab qolish va ko'paytirishga harakat qilingan. Ammo bu tadbir ham chorva sonini ko'paytirish uchun yetarli emas edi.

Qurg'oqchilik kelgan yillari yaylovlarning bo'shab qolishi xo'jaliklar uchun haqiqiy ofat bo'lgan. O'zbekistonda chorvador xo'jaliklarida jamoalashtirish bo'yicha ham qat'iy ko'rsatmalar ishlab chiqilgan edi. O'zSSR Xalq Komissarlari Soveti va O'z KP (b) Markaziy Komiteti chorvachilik bo'yicha komissiyasining 1931-yil 4-apreldagi yig'ilishida chorvador quloq xo'jaliklariga tegishli bo'lgan chorvalarni musodara qilish bo'yicha ko'rsatma belgilangan. Hujjatda respublikadagi 22 chorvador tumandan jami 1 million 724 ming 400

¹⁴ Ўзбекистон колхоз ва совхозлари тарихи. III-китоб. –Т.: Ўзбекистон. 1872, -Б.536-538

¹⁵ O'zMA, R-473-fond, 8-ro'yxat, 118-ish, 7-8-varaqlar.

¹⁶ O'zMA, R-473-fond, 8-ro'yxat, 342-ish, 30-varaq.

¹⁷ O'zMA, R-91-fond, 1-ro'yxat, 173- ish, 101-132-varaqlar.

¹⁸ O'zMA, R-91-fond, 2-ro'yxat, 160-ish, 343-varaq.

¹⁹ O'zMA, R-837-fond, 9-ro'yxat, 630-ish, 309-310 varaqlar

²⁰ O'zRPDAQVF, 34-fond, 1-ro'yxat, 17-ish, 30-36-varaqlar.

bosh chorva mollarini musodara qilib jamoa xo'jaliklariga topshirish belgilangan²¹. Qashqadaryo okrugining Koson tumanida 1931-yilning 17-21 may kunlari 113 ta "quloq" xo'jaligidan 13581 bosh qorako'l qo'yi, 1337 bosh qo'zi, 181 bosh tuya, 76 bosh eshak va 8 bosh ot musodara qilingan. Xo'jalik a'zolari esa surgun qilinadi²². 1931-yilning 10-mayida Chiroqchi tumanida 490 bosh qorako'l qo'yiga ega bo'lgan 7 ta quloq xo'jaligi aniqlanib, ularga tegishli 207 bosh qorako'l qo'ylari musodara qilindi. G'uzor tumanida 1931 yil mayda 23 ta quloq xo'jaligidan 2108 bosh qorako'l qo'yi, 288 bosh qo'zi, 208 bosh bo'rdoqi qo'y, 158 bosh echki tortib olingan²³. Aholidan chorva mollarining sovet hukumati tomonidan majburlab tortib olinishi respublika miqyosida chorva mollarining keskin qisqarishiga sabab bo'lgan. Masalan, 1929-1930 yillarda Qashqadaryo viloyati G'uzor tumanida yirik chorva mollari 38,8 foizga qisqarib ketgan. Dehqonlar chorva mollarni parvarishlash va ko'paytirish tadbirlarini olib bormadi. Kambag'al batraklar yana qaytib boylar qo'liga xizmatga o'ta boshladi. Respublikaning chorvador hududlarida quloq xo'jaliklariga tegishli chorva hayvonlarini musodara qilib olishga doir ko'rsatmasida mavjud chorvador xo'jaliklarning 2 foizidan ortiq bo'lmagan qismini quloq xo'jaligi sifatida tugatish ko'zda tutilgan edi. Biroq amalda quloq qilingan xo'jaliklar soni bu miqdordan ancha oshib ketgan. Ba'zi hollarda o'rtahol toifaga mansub xo'jaliklar ham quloq xo'jaligi sifatida tugatib yuborilgan. Masalan, Koson tumanida 800-500 bosh qo'yga ega bo'lgan xo'jaliklar bilan bir qatorda atigi 30-40 ta qo'yi bor xo'jaliklar ham surgun qilib yuborilgan²⁴. Yangi tashkil etilgan sovxozlarda ham ahvol og'irligi, tez-tez norozilik chiqishlari bo'lib turgan. G'uzor rayonida tashkil etilgan "Yakkabog'" sovxozi ishchilari bir necha oylab maosh olmagan. Sovxoz direktori Oamko ismli kishi bo'lib, u ko'p vaqtini spirtli ichimlik ichish bilan o'tkazib, haftalab idoraga kelmagan. Yoki "Qoraqum" qorako'lchilik sovxozida ahvol bundan ham og'ir bo'lib, cho'ponlardan ikki nafari quduqqa tushib halok bo'ladi. 523-sovxozda 3269 bosh qoramol bo'lib, yem-xashak yetishmasligi sabab 186 bosh mol nobud bo'lib, 113 boshi so'yilgan. Sovxoz ishchilariga maosh va non berilmagan. Ular bir necha kunlab och qolishgan va shu ahvolda ularni ishlashga majbur qilishgan. Sovxoz direktori Yermashkin bu muammolar bilan qiziqmagan. Hamma aybni "yot unsurlar" zimmasiga yuklagan²⁵. Shuningdek, viloyatdagi "Muborak" qorako'lchilik sovxozi (direktori M.S.Bodborodov), G'uzor qorako'lchilik sovxozi (direktori I.B.Akimov) Koson tumanida "Qoraqum" sovxozida (direktori Manjjurin) Behbudiy (Qarshi) tumanidan "Nishon" qorako'lchilik sovxozi (direktori Yoshuzoq Shodiyev), Yakkabog' tumanidagi go'sht yetishtirishga ixtisoslashtirilgan 528-sonli sovxoz (direktori I.N.Rimoshenko), sovxozlarida ham ahvol maqtanarli darajada emas edi. Yuqoridagi tahlillar shundan dalolat

²¹ O'zMA, 837-fond, 26-ro'yxat, 340-ish, 14-varaq.

²² O'zMA, 837-fond, 26-ro'yxat, 340-ish, 15-varaq. O'zMA, 837-fond, 26-ro'yxat, 340-ish, 684-varaq.

²³ Abdullayev M.F. Mirzarahmatova M., O'zbekistonning chorvador rayonlarida "Quloqlashtirish" siyosatining o'tkazilishi // "O'zbek davlatchiligi va madaniyati tarixida Janubiy O'zbekistonning o'rni" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari.– Qarshi, 2011.– B.115-118

²⁴ Abdullayev M.F. Mirzarahmatova M., O'zbekistonning chorvador rayonlarida "Quloqlashtirish" siyosatining o'tkazilishi // "O'zbek davlatchiligi va madaniyati tarixida Janubiy O'zbekistonning o'rni" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari.– Qarshi, 2011.– B.115-118

²⁵ O'zR PDAQVF, 34-fond, 1-ro'yxat, 877-ish, 134-varaq.

beradiki, sovxozlarda, asosan mahalliy millat vakillari yashasada, xo'jaliklarga ruslar rahbarlik qilgan²⁶. Qashqadaryo viloyatida joylashgan kolxozlar va ulardagi chorva mollari haqidagi ma'lumot. (1929-yil 1-yanvar holatiga ko'ra²⁷)

Tumanlar	Kolxozlar soni	Kolxozlardagi ish hayvonlarining soni (bosh hisobida)			
		Otlar	Yirik shoxli chorva mollari	Tuyalar	Jami
Beshkent	2	-	4	-	4
Kitob	8	27	45	-	72
Koson	11	40	24	42	106
Qarshi	4	16	22	-	28
G'uzor	3	20	4	-	24
Yakkabog	7	44	41	-	85
Shahrisabz	10	66	71	-	137
Jami	45	216	211	42	466

Ko'p yillar Qashqadaryo viloyatiga rahbarlik qilgan A.A.Saidxonov ham gazeta sahifalarida qattiq tanqid qilingan. "Qashqadaryoda burjua-millatchilar to'dasi" mavzusidagi maqolada shunday satrlar bor: "Qashqadaryo viloyat partiya qo'mitasining sobiq birinchi kotibi, hozirda fosh etilgan xalq dushmani Abbosxon Saidxonov burjua-millatchi to'da Ikromov, Ismoilov, Boltaboyevlarning to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatmalari asosida Qashqadaryo jamoa xo'jaliklarida zararkunandalikni tashkil etgan". Shuningdek, maqolada viloyatda gektar boshiga 60 kg, urug' o'rniga 10-15 kg sepilganligi, Koson va Chiroqchi tumanlarida 300-400 ga, yer maydonlariga ekin ekilmay qolganligi mehnat kuni ko'rsatkichining pastligi, yem-xashak tanqisligidan chorvaning qirilishi, xususan, Beshkent tumanida 589 bosh, Chiroqchi tumanida 700 bosh ot qirilganligi, viloyat ijroiya qo'mitasiga yuborilgan 259 ta ariza ko'rib chiqilmaganligi kabi masalalar tanqid qilinadi²⁸. VKP (b) MK va Ittifoq hukumatining 1935-yil fevralda bo'lib o'tgan ilg'or kolxozchilarning II Butunittifoq syezdida kolxoz Nizomi (Ustavi) qabul qilingan. Nizomda kolxozchining oilasi o'z uyiga, xo'jalik qurilishiga, chorvasiga, parrandasiga, qishloq xo'jaligi kichik jihoziga, asbob-uskunalariga ega bo'lish huquqiga ega ekanliklari qayd etilgan²⁹. Nizomga muvofiq, 1936-yili Qashqadaryo viloyat kolxozchilarning oilalari davlatdan 28462 bosh qo'y oladi. Bu chorva mollari asosan Chiroqchi va Shahrisabz tumani kolxozchilariga tarqatib berildi³⁰. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, jamoalashtirish natijasida Qashqadaryo vohasida chorvachilik sohasi rivojlanmasdan orqaga ketdi. Bu esa sohadan daromad topadigan chorvador qatlamning qashshoqlashuviga sabab bo'ldi.

²⁶ O'zR PDAQVF, 34-fond, 1-ro'yxat, 1018-ish, 7-varaq, 1066-ish, 7-varaq

²⁷ Равшанов П. Қатағон. – Тошкент, 2011. –Б. 81. (384)

²⁸ "Правда Востока", 1937 yil, 11 oktabr

²⁹ "Правда Востока", 1969 yil 29 aprel.

³⁰ Qashqadaryo viloyat davlat arxivi, 83-fond, 2-ro'yxat, 49-ish, 85-varaq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ruziboev Dilshod Azam ugli. STATE OF LIVESTOCK BREEDING IN UZBEKISTAN IN THE PERIOD UNTIL THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY // ORIENSS. 2022. #3.
2. Ruziboev Dilshod Azam ugli. THE ROLE OF ANIMAL BREEDING IN THE ECONOMIC LIFE OF KASHKADARYA REGION AND THE ANIMAL FEED POLICY OF THE SOVIET AUTHORITY // ORIENSS. 2022. No. 11.
3. Ruziboev, D. A. (2021, November). CHANGES IN LIVESTOCK FARMING IN UZBEKISTAN IN 1946-1953 AND THEIR SPECIFIC CHARACTERISTICS. In International journal of conference series on education and social sciences (Online) (Vol. 1, No. 2).
4. Рўзибоев, Дилшод Аъзам Ўғли ХХ АСРНИНГ БИРИНЧИ ЯРМИГАЧА БЎЛГАН ДАВРДА ЎЗБЕКИСТОНДА ЧОРВАЧИЛИКНИНГ АҲВОЛИ // ORIENSS. 2022. №3.
5. Рўзибоев Д.А. 1946-1953 ЙИЛЛАРДА ЎЗБЕКИСТОНДА ЧОРВАЧИЛИК ХЎЖАЛИГИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР ВА УЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ //International journal of conference series on education and social sciences (Online). – 2021. – Т. 1. – №. 2.
6. Ruziboev D. SPECIALIZATION OF ANIMAL HUSBANDRY IN THE KASHKADARYA OASIS //Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education. – 2023. – Т. 1. – №. 11. – С. 38-41.
7. Ro'Ziboyev, Dilshod A'Zam O. "QASHQADARYO VILOYATIDA CHORVACHILIKNING IQTISODIY HAYOTDAGI O 'RNI VA SOVET HOKIMIYATINING CHORVA OZUQASI SIYOSATI." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 2.11 (2022): 1008-1016.
8. Ugli, Ruziboev Dilshod A'Zam. "TOURISM POWER OF UZBEKISTAN." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 1.5 (2021): 215-222.
9. Manzarov Y., Ruziboev D. EDUCATION IN THE HERITAGE OF THE JADIDS OF TURKEY //Archive of Conferences. – 2021. – С. 127-131.
10. Всесоюзный научно-исследовательский институт каракулеводства. – М., 1975. – С. 8-10.
11. О'зМА, R-91-fond, 2-ro'yxat, 160-ish, 315-343-varaqlar
12. QVDA, 81-fond, 2-ro'yxat, 112-ish, 229-varaq
13. Подготовка условий сплашной коллективизации в Узбекистане (1927-1929 гг.). С. 99-100.
14. 50 лет Всесоюзному научно-исследовательскому институту каракулеводства (Исторический очерк). – Ташкент.: Фан, 1980. – С.4
15. O'zbekiston kolhoz va sovxozlari tarixi. III-kitob. –Т.: O'zbekiston. 1872, -B.536-538
16. О'зМА, R-473-fond, 8-ro'yxat, 118-ish, 7-8-varaqlar.

17. O'zMA, R-473-fond, 8-ro'yxat, 342-ish, 30-varaq.
18. O'zMA, R-91-fond, 1-ro'yxat, 173- ish, 101-132-varaqlar.
19. O'zMA, R-91-fond, 2-ro'yxat, 160-ish, 343-varaq.
20. O'zMA, R-837-fond, 9-ro'yxat, 630-ish, 309-310 varaqlar
21. O'zR PDAQVF, 34-fond, 1-ro'yxat, 17-ish, 30-36-varaqlar.
22. O'zMA, 837-fond, 26-ro'yxat, 340-ish, 14-varaq.
23. O'zMA, 837-fond, 26-ro'yxat, 340-ish, 15-varaq.
24. O'zMA, 837-fond, 26-ro'yxat, 340-ish, 684-varaq
25. Abdullayev M.F. Mirzarahmatova M., O'zbekistonning chorvador rayonlarida "Quloqlashtirish" siyosatining o'tkazilishi", "O'zbek davlatchiligi va madaniyati tarixida Janubiy O'zbekistonning o'rni" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Qarshi, 2011. – B.115-118
26. O'zRPDAQVF, 34-fond, 1-ro'yxat, 877-ish, 134-varaq.
27. O'zRPDAQVF, 34-fond, 1-ro'yxat, 1018-ish, 7-varaq, 1066-ish, 7-varaq
28. Ravshanov P. Qatag'on. – Toshkent, 2011. –B. 81.
29. "Правда Востока", 1937 yil, 11 oktabr
30. "Правда Востока", 1969 yil 29 aprel.
31. QVDA, 83-fond, 2-ro'yxat, 49-ish, 85-varaq.